

Леся ЯЩУК

**ФОНЕТИЧНА АДАПТАЦІЯ ПОЧАТКОВИХ ГОЛОСНИХ У
ХРИСТІЯНСЬКОМУ АНТРОПОНІМІКОНІ*
ЖИТОМИРЩИНИ XVI – XVII СТ.**

Статтю присвячено фонетичним змінам початкових голосних у складі християнських імен і похідних від них імен по батькові та прізвищевих назв, які засвідчено в пам'ятках Житомирщини XVI – XVII ст.: [a], [je] перетворилися в [o]; [a], [i] занепали; сполучення кількох голосних [ia], [ie], [io], [iy], [ioa] спростилися.

Ключові слова: антропонім, християнське ім'я, прізвищева назва, адаптація.

Власні особові імена людей в Україні були предметом дослідження Л. Л. Гумецької, І. М. Железняк, М. Л. Худаша, П. П. Чучки, І. Д. Сухомлина, Л. О. Белея, М. О. Демчук, Л. В. Кракалії та ін. Фонетичні варіанти чоловічих християнських імен XVI ст. детально проаналізувала Р. Й. Керста, першої половини XVII ст. (на матеріалі Реєстру Війська Запорозького 1649 року) – Р. І. Осташ¹.

У пропонованій статті на матеріалі пам'яток Житомирщини XVI – XVII ст. розглянемо фонетичні зміни початкових голосних християнських імен і похідних від них імен по батькові та прізвищевих назв.

Загальновідомо, що після прийняття християнства наші предки не відразу відмовилися від своїх традиційних язичницьких імен, звичаїв та обрядів і засвоїли християнські імена. Довго це «нове співіснувало або й поєднувалося із старим»², «язичницькі імена довго протистояли християнським»³, «тривала стійка

* У термін *християнський антропонім* укладаємо поняття «сукупність християнських імен і похідних від них імен по батькові та прізвищ (прізвищевих назв, прізвищ)».

¹ Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування : монографія / Р. Й. Керста. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.; Осташ Р. И. Украинская антропонимия первой половины XVII века. Мужские личные имена (на материале Реестра Запорожского Войска 1649 г.) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / Р. И. Осташ. – Ужгород, 1986. – 16 с.

² Худаш М. Л. З історії української антропонімії : монографія / М. Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 150.

³ Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ // Історія української мови: Лексика і фразеологія / П. П. Чучка. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 597.

боротьба проти нецерковних імен»⁴ – період русько-візантійського іменного дуалізму (середина XI – XIV ст.). Особі при хрещенні надавали християнське ім'я, а в сім'ї, колективі її називали світським (слов'янським) іменем⁵.

Подібно до промена світла, який заломлюється при переході з одного середовища в інше, запозичення особових імен з мови в мову супроводжується змінами (переробкою, адаптацією)⁶.

Більшість змін, відображених в іменах Житомирщини XVI – XVII ст., відбулися раніше, бо процес фонетичної та морфологічної адаптації християнських імен на українському мовному ґрунті закінчився в XV ст.⁷ Аналіз таких змін дозволить виразніше побачити фонетичні явища попередніх періодів, серед яких:

1. Зміна початкових [a], [je] на [o]:

– [a] > [o]: **W(в)деемъ** Халеємъ, 1606 р. (ЖК 4, 277) – український церковний варіант «Авдѣй, ил(и) Авдіій» (ЛБ 171), пор.: Семена **W(в)дѣевича**, 1586 р. (ЖК 1, 126), Гаврила **W(в)деевича**, 1605 р. (ЖК 4, 214); у **Wверька**, 1647 р. (ЖК 12, 63) – **Авѣркіи** (ЛБ 171); **Wгея** Зеневича, 1606 р. (ЖК 4, 403), у **Wгия**, 1650 р. (ЖК 13, 434 зв.) – **Аггѣй** (ЛБ 172), пор.: Іванови **Wгиеви**, 1630 р. (ЖК 8, 464 зв.), «Данило, а Паве(л), а Ва(с)ко **Wגיעевичи**», 1606 р. (ЖК 4, 364); **Wкулу** Холо(с)того Богушевича, 1605 р. (т. с. 141) – **Акіла** (ЛБ 173), пор.: **Wпанаса Wкулича**, 1605 р. (ЖК 4, 141); **Wлексе(и)** Мано(и)лови(ч), 1605 р. (т. с. 202) – **Алѣжій** (ЛБ 174), пор.: А(н)тона **Wлексеевича**, 1585 р. (ЖК 1, 111); **Wна(н)ею** Де(д)ко(в)ски(м), 1605 р. (ДМВН 87) – **Ананія** (ЛБ 176), пор.: **Wна(н)це** Душе(н)кови, 1650 р. (ЖК 13, 600), Ива(ш)ко **Wна(н)чи(ч)**, 1583 р. (АЖМУ 56); **Wпанаса** Гу(б)ки, 1587 р. (ЖК 1, 258), п-на **Wфанаса** Виго(в)ско(го), 1605 р. (ЖК 4, 102 зв.) – **Аванасій** (ЛБ 173), пор.: Левко **Wпанасови(ч)** Буда(и), 1595 р. (ЖК 4, 1, 13), жін. **Wгафью Wпанасо(в)ну**, 1585 р. (ЖК 1, 89), Романа **Wфанасовича** Выго(в)ско(го), 1605 р. (ЖК 4, 103 зв.).

– [je] > [o]: Аньдрее(м) и **Wлизаро(м)** Сы(н)кгурами, 1680 р. (ОК 15, 1, 1) – **елазаръ** (ЛБ 203), пор.: Ада(м) **Wлиза(р)** Во(л)чкеви(ч), 1595 р. (ЖК 4, 1, 28 зв.), Дми(т)ромъ **Wлизаровичо(м)**, 1606 р. (т. с. 426); **Wлифера** (З. в.), 1618 р. (ЖК 7, 1067 зв.) – **елєнєрїи** (ЛБ 203), пор.: *Lukasz Oliferow*, 1651 р.

⁴ Никонов В. А. Русская адаптация иноязычных личных имен / В. А. Никонов // Ономастика. – М.: Наука, 1969. – С. 54.

⁵ Чучка П. П. Зазнач. праця. – С. 597.

⁶ Никонов В. А. Зазнач. праця. – С. 58.

⁷ Чучка П. П. Зазнач. праця. – С. 602.

(АЮЗР VI/1, 577); **Ш**меляна Аньдrewвича, 1679 р. (ОК 15, 1, 182) – *εμγλιάνη* (ЛБ 204), пор.: во(и)та Івана **Ш**ме(л)яна, 1611 р. (АЖГУ 1, 275), Ку(з)му **Ш**ме(л)яновича Бо(р)тника, 1605 р. (ЖК 4, 135); **Ш**стана з Ве(р)ховни, 1618 р. (ЖК 7, 923) – *εκστάφίη* (ЛБ 206), пор.: Симо(н) **Ш**станови(ч), 1605 р. (ЖК 4, 57 зв.), Федоръ **Ш**(с)тапєнько, 1650 р. (ЖК 13, 389); **О**хрема Па(в)ловича, 1587 р. (ЖК 1, 289), **Ш**хри(м) Самоне(н)ко, 1647 р. (ЖК 12, 46) – *εφρέμъ* (ЛБ 206), пор.: Нгуї *Ochrut*, 1683 р. (АЮЗР VII/1, 509), **Ш**на(ц)ко **Ш**(х)рємови(ч), 1606 р. (ЖК 4, 373 зв.).

У пам'ятках Житомирщини паралельно з іменами, які зазнали змін початкових [a], [je] в [o], представлені їхні корелятиви з [a], [je]: *Оксюты* Бобро(в)никовича, 1586 р. (ЖК 1, 193 зв.) / ув *Акъсюты*, 1587 р. (т. с. 218 зв.) – *Авксентий* (Керста 103); па(н) **Ш**лекса(н)де(р) Кисе(л), 1586 р. (ЖК 1, 201) / *Алекса(н)дръ* Кисе(л), 1586 р. (т. с.), Вороничу **Ш**лекса(н)дру, 1586 р. (т. с. 188) / *Алекса(н)дро* Ворони(ч), 1586 р. (т. с. 184) – *Алєξάνδρъ* (ЛБ 174), пор.: кнзл Семена **Ш**ле(к)са(н)дровича, 1595 р. (ЖК 4, 1, 21) / кнл(з) Семє(н) *Але(к)са(н)дрови(ч)*, 1595 р. (т. с.); па(н)у **Ш**ле(к)шому Ходо(р)чи(н)скому, 1585 р. (ЖК 1, 100 зв.) / «неяки(и) *Алекше(и) Ходо(р)чинъски(и)*», 1585 р. (т. с. 100) – *Алєξίη* (ЛБ 174); на *Ана(н)и* Дворнику, 1606 р. (ЖК 4, 427 зв.) і *Opanko Sierkowiec*, 1651 р. (АЮЗР VI/1, 578) – *Ананіа* (ЛБ 176); **Ш**(н)дреа То(л)сто(г)[o], 1587 р. (ЖК 1, 260) і *Аньдрея* Коноза, 1630 р. (ЖК 8, 680) – *Андрей* (ЛБ 176); п-нь **Ш**фана(с) Ко(р)ко(ш)ка, 1609 р. (ДМВН 174) / па(н) *Афанасъ* Ко(р)кошка, 1609 р. (т. с.) – *Αφανάσιη* (ЛБ 173); **Ш**лис(т)и(у) Козакъ, 1586 р. (ЖК 1, 161) і *Елисей* Валянка, 1618 р. (АЮЗР III/1, 249) – *ελισείη* (ЛБ 204).

Імена *Олексей*, *Олисей*, *Онанко*, *Опанасъ* частіше трапляються з початковим [o], *Александръ*, *Андрей* – з [a], пор.: співвідношення *Андрей* : *Ондрей* = 260 : 1, *Александръ* : *Олександръ* = 69 : 2.

Крім того, засвідчено народні варіанти, які вживаються лише з початковим [o]: *Овдей*, *Оверъко*, *Огей*, *Окула*; *Олизаръ*, *Олиферъ*, *Омелянь*, *Остапъ*, *Охрема*, та групу особових імен, що функціонують тільки з початковим [a], [je]: «катаманова сына с Краснобо(р)ки *Аврама*», 1618 р. (ЖК 7, 923) – *Αβράμηη*, *Αβράμъ*, *Αβράιμъ* (ЛБ 171); пано(м) *Адамо(м)* Ко(р)чевъски(м), 1630 р. (ЖК 8, 304) – *Αδάμ* (ЛБ 172), пор.: Іванови *Адаме(н)кови*, 1650 р. (ЖК 13, 599 зв.); *А(н)тона* Деся(т)ника, 1650 р. (т. с. 197 зв.) – *Αντωνίηη* (ЛБ 178), пор.: Хиле(ц) *Аньтонови(ч)*, 1605 р. (ЖК 4, 226); Шве(ц) *А(р)те(м)*, 1609 р. (ДМВН 153) – *Αρτέμъ* (ЛБ 180), пор.: Дем'яну *А(р)теменьку*, 1650 р. (ЖК 13, 381 зв.); *Евдокима* Сыче(н)ка, 1650 р. (т. с. 198) – *ετδοκίμъ* (ЛБ 205); *Євлашъ*, 1586 р. (ЖК 1, 181 зв.), *Євлашка* Основича, 1600 р. (АЮЗР I/6, 290) – *Євламтій*

(Керста 110); *Е(в)сея* Даниловича, 1587 р. (ЖК 1, 258 зв.), *Е(в)сея* Ла(н)кевича, 1606 р. (ЖК 4, 396) – *ενσεβίη* (ЛБ 206), пор.: Ма(р)тина *Е(в)сюкового*, 1647 р. (ЖК 12, 80 зв.) / Ма(р)тина *Е(в)сюко(в)ско(го)*, 1647 р. (т. с. 80). Звичайно, ми не стверджуємо категорично, що, наприклад, імені *Овсей* на Житомирщині в цей період не існувало, але в численних джерелах, студійованих нами, такого варіанта не виявлено.

2. Втрата початкових голосних [a], [i] (цю зміну досить часто фіксують уже пам'ятки староукраїнської мови)⁸:

– [a] > Ø: у *Бакуни(и)* Ми(ш)ковича, 1606 р. (ЖК 4, 399 зв.), *Вакум*, 1609 р. (ДМВН 130) – *Аввакум* (ЛБ 171), пор.: «у Павла у *Бакуновича*» або «у Павла *Убакуновича...*», 1586 р. (ЖК 1, 138 зв.) (на нашу думку, варіант «у Павла у *Бакуновича*» більш імовірний, бо в досліджуваному матеріалі наявні антропоніми: Івана *Бакума*, 1650 р. (ЖК 13, 328 зв.), Грыцько *Бакуменько*, 1649 р. (Р 199), а також «у Ва(с)ка у Татарина», 1586 р. (ЖК 1, 138 зв.), де прийменник у вживається й перед іменем, і перед прізвищевою назвою; якщо ж розглядати прізвищеву назву *Убакунович* < *Убакун* < *Обакун* < *Аввакумъ*, пор.: *Убакуненко* (Трійняк 15), то в ній, очевидно, відбулася зміна [a] > [o] на початку слова (хоч у пам'ятках XVI – XVII ст. не зафіксовано варіанта *Обакун* / *Обакун* (Керста 102; Осташ 515)); фонетичну рису зближення ненаголошеного [o] з [y], яка закладена в природі його артикуляції, уже виразно відбивають писемні пам'ятки XIV ст.: *Гапо(н)*, *Лихачо(в)* зять, 1586 р. (ЖК 1, 181 зв.) – *Агафонъ* (Керста 103), пор.: Федора *Гапоне(н)ка*, 1611 р. (АЖГУ 1, 193), Івана *Гапонови(ча)*, 1586 р. (ЖК 1, 214 зв.); па(н) *Ки(н)ди(н)* Хомя(к), 1589 р. (ЖК 3, 12 зв.), *Кудина* Го(н)чара, 1606 р. (ЖК 4, 419) – *Акі(н)дінь* (ЛБ 173), пор.: Прокопъ *Кудинъ*, 1649 р. (Р 198), Ива(н) *Кудинови(ч)*, 1609 р. (ДМВН 131); *Панаса* Васеле(н)ка стре(л)ца, 1643 р. (ЖК 10, 280) – *Ананасій* (ЛБ 173), пор.: За(н)ка *Панасевича*, 1587 р. (ЖК 1, 246 зв.) / Зе(н)ка *Панасовича*, 1587 р. (т. с. 247 зв.), Я(ц)ка *Панасе(н)ка*, 1588 р. (т. с. 341).

– [i] > Ø: Велики(и) *Гнат(т)*, 1609 р. (ДМВН 130) – *Ігнатій* (ЛБ 211), пор.: *Гнат(т)ца* Сне(ж)кевича, 1586 р. (ЖК 1, 160); «*Лариономи*, Ко(р)ниєви *Васильевичомъ Щениєгъскимъ*», 1635 р. (АЖГУ 2, 164), «по п-на *Ларивона...* Я(ц)ка *Выго(в)ски(х)*», 1605 р.

⁸ Жовтобрюх М. А. Історична граматики української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинько. – К.: Вища школа, 1980. – С. 98.

⁹ Жовтобрюх М. А. Історія української мови: Фонетика : монографія / М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 298.

(ЖК 4, 231 зв.) – *Иларіѡнъ* (ЛБ 212), пор.: *Ларько* Иванъ, 1649 р. (Р 198) < *Ларъ* < *Иларионъ*, *Ларгий* (Чучка 327; Керста 133); *Потей* Сурина, 1605 р. (ЖК 4, 216), *Потию* Ди(д)ковъски(м), 1679 р. (ОК 15, 1, 75) – *Ипатий* (Керста 115) або *Фѡтій* (ЛБ 239; ОсташЛ 367), пор.: *Хведо*(р), *Потие*(в) бра(т), 1649 р. (Р 311); па(н) *Са(к)* Белоши(ц)ки(и), 1606 р. (ЖК 4, 359), *Сака* Ма(к)симовича, 1588 р. (ЖК 1, 341) – *Исаакъ*, *Иса́кій* (ЛБ 212) (це два близьких, але не тотожних імені: *Исаакъ* – ім'я біблійної особи, яке зустрічалося в євангельських текстах, *Иса́кій* – ім'я кількох християнських святих – у календарних записах¹⁰), пор.: *Гараси*(м) *Саче*(н)ко, 1649 р. (Р 195), Иванъ *Сачиничъ*, 1595 р. (АЮЗР VI/1, 252) < *Сачина* < *Сак*; *Сидора*, брата *Нестюрово*(го), 1618 р. (ЖК 7, 730) – *Исідѡръ* (ЛБ 12), пор.: *Хилимона Сидоровича*, 1587 р. (ЖК 1, 246 зв.), *Силу*, *Сидоре*(н)ково(го) сына, 1643 р. (ЖК 10, 266). Утрата ініціального ненаголошеного голосного залежала від місця наголосу в слові: чим далі наголос від початку слова, тим вірогідніший занепад початкового голосного і навпаки¹¹.

Варіанти *Вакумъ*, *Гапонъ*, *Кудинъ*, *Ларионъ* і *Сидоръ* представлені в антропоніміконі Житомирщини XVI – XVII ст. без ініціальних голосних, пор.: *Исакъ* засвідчене лише в складі імені по батькові: «шляхе(т)ны(х) А(р)тима *Исаковича* а Левона *Куриловича* *Калениковичо*(в) *Ко*(с)тю(ш)ко(в)ски(х)», 1606 р. (ЖК 4, 400 зв.). Імена *Гнатъ* і *Панасъ* трапляються переважно з початковими [i] та [o]: *Игна*(т), 1589 р. (ЖК 3, 14), *Игната* Гнилозуба, 1587 р. (ЖК 1, 305), пор.: *Степанъ Игнатови*(ч), 1605 р. (ЖК 4, 224 зв.), *Ща*(с)ного *Игнато*(в)ско(го), 1586 р. (ЖК 1, 168 зв.); *Опанасъ* (див. вище); співвідношення *Гнатъ* : *Игнатъ* = 2 : 64, *Панасъ* : *Опанасъ* = 11 : 39.

Імена *Исай* та *Илья* в усіх варіантах виявлені з початковим [i]: *Исаемъ* (О. в.), 1587 р. (ЖК 1, 221 зв.) – *Иса́іа* (ЛБ 209), пор.: *Ма*(р)тинъ *Исаевичъ*, 1611 р. (АЖГУ 1, 88) / *Ма*(р)тина *Исаенъ*ка, 1611 р. (т. с.), *Федора Исае*(в)ско(го), 1605 р. (ЖК 4, 109); *И*(л)ю *Лобача*, 1586 р. (ЖК 1, 128) – *Иліа*, *Илі*(у) (ЛБ 208-209), пор.: *Степана И*(л)ича, 1611 р. (АЖГУ 1, 195) / *Степану Иле*(н)ку, 1611 р. (т. с. 200), па(н) *Василе*(и) *Бо*(г)данови(ч) *И*(л)инъски(и), 1585 р. (ЖК 1, 107). Варіант *Ля*(ш)кови *Шевъ*цови, 1650 р. (ЖК 13, 600) < *Ляш* можна розглядати, як < [Ил]ляшъ або *Лях* + *-к(о)* (Чучка 351), пор.: *Лях* < *Ілля* (Богдан 286), співвідношення *Илля* : *Илляшъ* :

¹⁰ Толкачев А. И. К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке / А. И. Толкачев // Историческая ономастика. – М.: Наука, 1977. – С. 94.

¹¹ Никонов В. А. Знач. праця. – С. 64.

Ляшко = 25 : 11 : 1.

3. Спрощення або заміна іншим голосним звуком невластивих українській мові сполучень двох або трьох голосних на початку імені ([*ia*], [*ie*], [*io*], [*iy*], [*ioa*], у яких початкове [*i*] або переходило в [*j*], або втрачалося):

– [*ia*] > [*ja*]: Якова Якимовича, 1586 р. (ЖК 1, 127), Ма(р)тина, Якова сына, 1609 р. (ДМВН 167) – Іакóвъ (ЛБ 211).

– [*ie*] > [*je*]: «Ереме(и), мешчани(н) житоми(р)ски(и)», 1605 р. (ЖК 4, 234 зв.), Ереми(я) Ма(р)тиновича, 1606 р. (т. с. 399 зв.), *Ierema Kowal*, 1651 р. (АЮЗР VII/1, 467) – Іеремей, Іеремѣѧ (ЛБ 211), пор.: Грицько Еремѣнько, 1649 р. (Р 194), Петра Еремича, 1651 р. (ЖК 14, 69); «в пана Ерофея а (в) пана Га(в)рила Романовичо(в) Го(т)ски(х)», 1588 р. (ЖК 1, 365 зв.), Ерошка, 1595 р. (АЮЗР VI/1, 246) (З.в.) – Іерофѣй (ЛБ 211).

Антропоніми Ярему Мо(в)чане(н)ка, 1630 р. (ЖК 8, 662), *Jarema Kowal*, 1651 р. (АЮЗР VI/1, 577), Матвѣй Яременько, 1649 р. (Р 194), Яцько Яременьковъ, 1649 р. (т. с.); Ярофея Голуба, 1587 р. (ЖК 1, 259 зв.), Ярошо(м) Ква(с)ко(м), 1590 р. (АЖГУ 2, 76), Степа(н) Яроше(н)ко, 1649 р. (Р 310) відображають зміну періоду формування фонетичної системи української мови [*e*] > [*a*] в початковому складі після [*j*]¹². А. Ю. Кримський пов'язує її з впливом розповсюджених імен із коренем *яр*¹³.

В іменах Веремей Ерко, 1600 р. (АЮЗР I/6, 289), Веремия Коле(с)ника, 1647 р. (ЖК 12, 46), Слусару Верє(м)ку, 1650 р. (ЖК 13, 386) «поява [*v*], – на думку Ю. Шевельова, – не пов'язана з українським процесом: цю форму запозичено з білоруської мови»¹⁴.

– [*io*] > [*je*], [*ju*], [*o*]: Есифъ Ма(с)ло, 1630 р. (ЖК 8, 684), Юськови Прокоповичови, 1647 р. (ЖК 12, 88), ув Оси(н)ца, 1585 р. (ЖК 1, 82) – Іосифъ (ЛБ 213), пор.: «ѡ(т)ца Иѡсифа Велямина Руцкого, а(р)хиепи(с)копа и митрополита киевско(го)», 1630 р. (ЖК 8, 469), Ма(т)фе(и) Есифови(ч) Немири(ч), 1588 р. (ЖК 1, 331 зв.), Иванъ Ю(с)че(н)ко, 1611 р. (АЖГУ 1, 88), Ма(с)ка Осипе(нъ)ка, 1611 р. (т. с. 86).

– [*iy*] > [*y*]: Устима Би(л)че(н)ка, 1606 р. (ЖК 4, 248 зв.) – Пустинъ (Керста 116), пор.: Федора Устимовича, 1618 р. (ЖК 7, 795).

¹² Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинко І. І. Зазнач. праця. – С. 97.

¹³ Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Складенко В. Г. Зазнач. праця. – С. 291.

¹⁴ Шевельов Ю. Історична фонологія української мови : монографія / Ю. Шевельов. – Х.: Акта, 2002. – С. 572.

– [ioa] > [ja], [o], [iva]: Якимови Кли(м)че(н)кови, 1647 р. (ЖК 12, 79) – Іоакімъ (ЛБ 213), пор.: Івана Якимова, 1611 р. (АЮЗР VI/1, 379), Федо(р) Якимо(в)ски(и), 1588 р. (ЖК 1, 336), Максима, Федора Якимовичо(в), 1605 р. (ЖК 4, 234 зв.); «шля(х)та... **Шнике(и)** Не(в)мири(ц)ки(и)», 1588 р. (ЖК 1, 331) – Іоанікійі (ЛБ 213), пор.: «**Ш**фанаса **Ш**никиевича а Івана А(н)дреевича Не(в)мири(ц)ки(х)», 1605 р. (ЖК 4, 217 зв.), Юску **Ш**никиеньку, 1650 р. (ЖК 13, 383); Івана Денисенъка, 1643 р. (ЖК 10, 262) – Іоаннъ (ЛБ 213): [ioa] > [iva] – лабіалізоване [o] > [ɐ]¹⁵ або [ɐ] – епентеза¹⁶, пор.: *Иванъ* Грешъниковичъ, 1605 р. (ЖК 4, 138 зв.), Ларько *Иванъ*, 1649 р. (Р 198), Вакулу *Иваненька*, 1630 р. (ЖК 8, 662), Фе(д)ка *Ивановича*, 1590 р. (ЖК 2, 9 зв.), пану Миколаєви *Ванъкевичови*, 1643 р. (ЖК 10, 122 зв.) < *Ванъко* < *Иванъко*, де [ioa] > [iva] > [va]. Співвідношення імен *Иванъ* : *Иванъ* = 691 : 2.

4. Імена з початковим [o] трапляються в пам'ятках Житомирщини переважно без зміни цього звука: **Ш**нопре(и) Кононови(ч), 1586 р. (ЖК 1, 167), **Ш**нофре(и) Ма(р)тинови(ч), 1595 р. (ЖК 4, 1, 13) – *Онѹфрїй* (ЛБ 225), пор.: Ка(р)па **Ш**ноприевича, 1587 р. (ЖК 1, 289 зв.), Тито(м) **Ш**нофреевичо(м), 1595 р. (ЖК 4, 1, 8); **Ш**нисимо(м) Хо(д)кевичо(м) бу(р)ми(с)тро(м), 1605 р. (ЖК 4, 56) – *Онїсімъ* (ЛБ 225), пор.: Опанась *Онисимовичъ*, 1595 р. (АЮЗР VI/1, 250) і *Nisko* Iwaszenko, 1683 р. (т. с. VII/1, 512), у якому [o] > Ø; співвідношення варіантів *Ониско* : *Ниско* = 32 : 2.

Очевидно, за аналогією до імен з етимологічним [o] та [o] < [a] з'явилися варіанти *Отроха*, *Отрошка*: «пано(в) **Ш**троха, Ерого, Цимоха Вели(ч)ко(в)ски(х)», 1647 р. (ЖК 12, 77 зв.), **Ш**(т)рошка атамана, 1605 р. (ЖК 4, 179), Миколая **Ш**трошкевича, 1647 р. (ЖК 12, 82), пор.: у *Трохима*, 1587 р. (ЖК 1, 257 зв.), *Трошъка* Трухана, 1650 р. (ЖК 13, 339) – *Трофімъ* (ЛБ 237; ОсташЛ 365) або *Трѹфѹнъ* (ЛБ 237), пор.: *Трухоно(м)* Иваще(н)ко(м), 1605 р. (ЖК 4, 106 зв.) / *Трохона* Иваще(н)ка, 1605 р. (т. с.).

Отже, аналіз фонетичних варіантів християнських імен і похідних від них імен по батькові та прізвищевих назв Житомирщини XVI – XVII ст. дав змогу виділити низку змін початкових голосних, пов'язаних із пристосуванням чужих слів до фонетичної системи української мови, серед яких заміна [a], [je] > [o], втрата [a], [i] та спрощення не властивих українській мові

¹⁵ Керста Р. Й. Зазнач. праця. – С. 55.

¹⁶ Никонов В.А. Зазнач. праця. – С. 65.

сполучень звуків [ia], [ie], [io], [iy], [ioa].

ДЖЕРЕЛА

АЖГУ 1 – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підг. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 392 с.

АЖГУ 2 – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підг. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 251 с.

АЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підг. до вид. М. К. Бойчук. К.: Наук. думка, 1965. – 191 с.

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов. К., 1859–1914. – Ч. I–VIII.

Богдан – Власні імена мешканців Світязькі Смолярі Шацького р-ну Волинської обл. та їх місцеві різновиди / Упор. К. Богдан // Студії з ономастики та етимології 2005. – К., 2005. – С. 285–288.

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підг. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. – К.: Наук. думка, 1981. – 316 с.

ЖК 1 – Актова книга Житомирського гродського суду (1582–1588 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 1. – 367 с.

ЖК 2 – Актова книга Житомирського гродського суду (1590–1644 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 2. – 359 с.

ЖК 3 – Актова книга Житомирського гродського суду (1598–1773 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 3. – 1250 с.

ЖК 4 – Актова книга Житомирського гродського суду (1605–1606 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 4. – 448 с.

ЖК 7 – Актова книга Житомирського гродського суду (1617–1618 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 7. – 1451 с.

ЖК 8 – Актова книга Житомирського гродського суду (1630 р.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 8. – 939 с.

ЖК 10 – Актова книга Житомирського гродського суду (1643 р.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 10. – 400 с.

ЖК 12 – Актова книга Житомирського гродського суду (1647–1648 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 12. – 115 с.

ЖК 13 – Актова книга Житомирського гродського суду (1649–1650 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 13. – 675 с.

ЖК 14 – Актова книга Житомирського гродського суду (1651–1652 рр.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 14. – 379 с.

ЖК 4, 1 – Актова книга Підкоморського суду Житомирського повіту Київського воєводства (1584–1644 рр.) // ЦДІАК України: ф. 4, оп. 1, од. зб. 1. – 208 с.

Керста – Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст.:

Чоловічі іменування : монографія / Р. Й. Керста. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.

ЛБ – Беринда П. Лексикон словеноросский. – К., 1627 / Підг. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.

ОК – Актова книга Овруцького гродського суду (1678–1680 рр.) // ЦДІАК України: ф. 15, оп. 1, од. зб. 1. – 411 с.

Осташ – Осташ Р. І. Индекс власних особових імен / Р. І. Осташ, Н. Л. Осташ // Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту. – К.: Наук. думка, 1995. – С. 513–516.

Осташ Л. – Осташ Л. Фонетична адаптація церковно-християнських власних особових імен в українській мові XVII ст.: початкові голосні / Любов Осташ // Християнство й українська мова: Матеріали наук. конф. Київ, 5–6 жовтня 2000 року. – Львів, 2000. – С. 363–369.

Р – Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту / Підг. до друку: О. В. Тодійчук (голов. упоряд.), В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода. К., 1995. – 592 с.

Трійняк – Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк; відп. ред. І. М. Железняк. – К.: «Довіра», 2005. – 509 с.

Чучка – Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704 с. + XLVIII.

ІНШІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

жін. – іменування жінки

З. в. – знахідний відмінок

О. в. – орудний відмінок

Леся Ящук

Фонетическая адаптация начальных гласных в христианском антропонимиконе Житомирщины XVI – XVII вв.

Статья посвящена фонетическим изменениям начальных гласных христианских имен и производных от них отчеств и фамильных названий Житомирщины XVI – XVII вв. Исследование показало, что начальные гласные [a], [je] преобразовались в [o]; [a], [i] утратились, а не характерные для украинского языка соединения нескольких гласных в начале имени [ia], [ie], [io], [iy], [ioa] упростились.

Ключевые слова: антропоним, христианское имя, фамильное название, адаптация.

Lesia Yashchuk

Phonetic adaptation of the initial vowel in the Christian anthroponimikon of Zhytomyr Region of the XVI – XVII c.

The article is devoted to phonetic changes of the initial vowel Christian names and derivatives from them patronymic names and nomination connected with last name certified of Zhytomyr region archives of the XVI – XVII c. The investigation showed that the initial vowel [a], [je] turned into [o]; [a], [i] declined, and the Ukrainian language is not peculiar combination of several vowels at the beginning of the name [ia], [ie], [io], [iy], [ioa] are simplified.

Keywords: *anthroponym, Christian name, nomination connected with last name, adaptation.*

